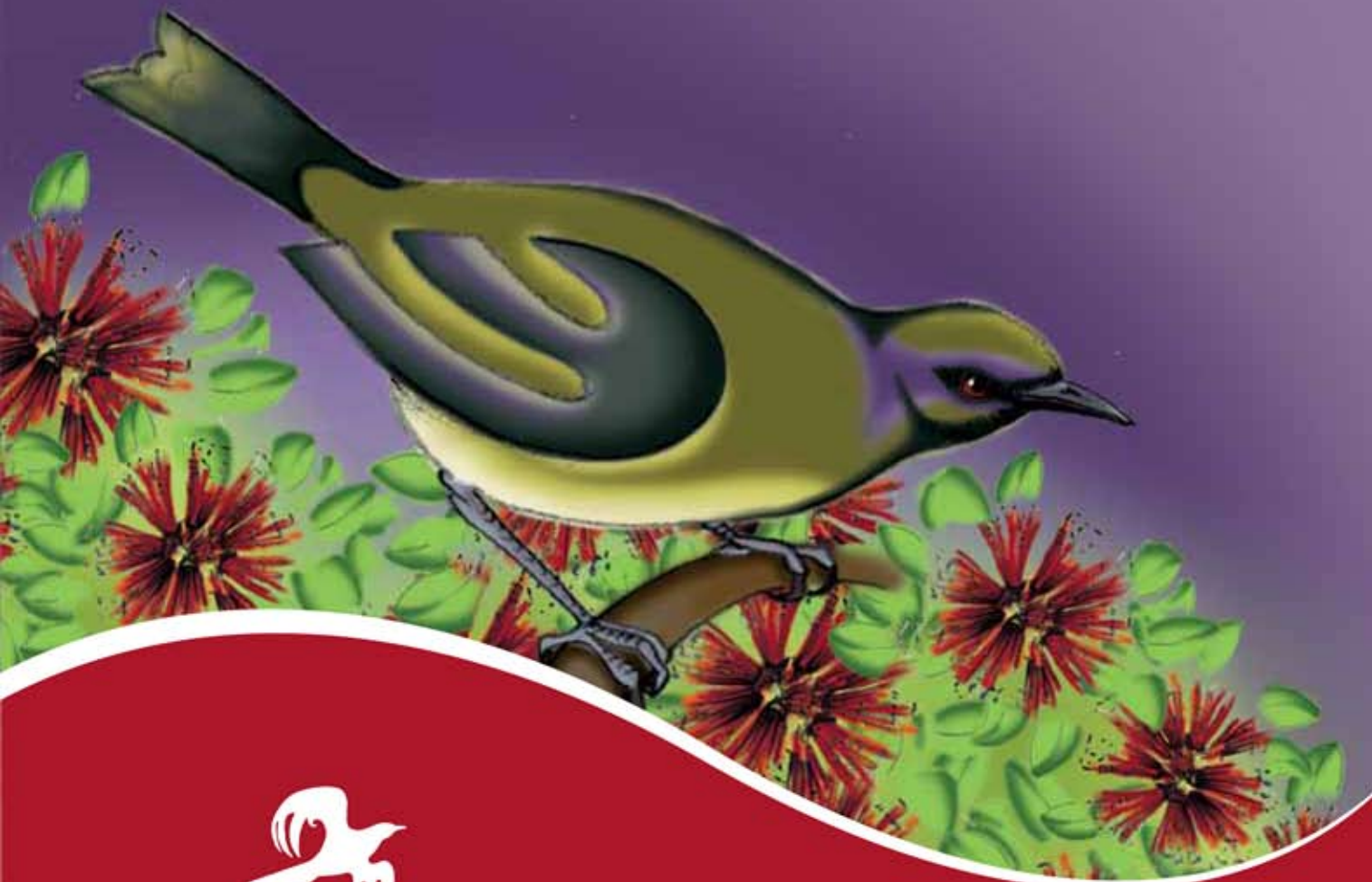

He Manu Taketake

He Tuhinga Tūhono

He Manu Tuhituhi

He Pukapuka Arataki i te Kaituhi

Ngā Ihirangi

Hei Whakamārama	4
He rite ki te kōpara e kō nei i te ata	5
Te Pūtake o te Tuhinga Tūhono	6
Ngā Momo Tuhinga Tūhono	7
Te Whakapapa	8
He Whakapapa hei Tauira	9
Ngā Āhuratanga Reo o te Whakapapa	10
Ngā Pātai Ārahi i te Tuhituhi Whakapapa	13
He Tauira Anō	16
Te Pepeha	23
He Pepeha hei Tauira	24
Ngā Āhuratanga Reo o te Pepeha	25
Ngā Pātai Ārahi i te Tuhituhi Pepeha	28
He Tauira Anō	31
Te Paki Tūhono	38
He Paki Tūhono hei Tauira	39
Ngā Āhuratanga Reo o te Paki Tūhono	40
Ngā Wāhanga o te Paki Tūhono	43
He Ara Tuhituhi i te Paki Tūhono	46
He Mahere Ārahi i te Tuhituhi	57
Ngā Tauira Tuhinga	63
Te Kuputaka	72
Ngā Tohutoro	73
Te Matapaki	74
Te Tukanga Tuhituhi	76

Hei Whakamārama

He pukapuka tēnei mā te kaiako, mā te ākongā hoki, he pukapuka āwhina i ngā akoranga hei tuhituhi tuhinga tūhono.

Ki te kaiako,

Ko te tikanga māu tēnei pukapuka e whakamahi. Māu te wāhanga o te pukapuka me te tauira tuhinga e whiriwhiri e hāngai ana ki te momo akoranga, ngā mōhiotanga me ngā pūkenga o ngā ākongā.

Te pūtake o tēnei pukapuka

Ko te pūtake o te pukapuka nei he whakaatu i:

- Te pūtake o te tuhinga tūhono
- Ngā momo tuhinga tūhono
- Ngā āhuatanga reo o te tuhinga tūhono
- Ētahi pātai ārahi, tētahi ara tuhituhi rānei mō ia momo tuhinga tūhono

He tuhinga hei tauira¹

Kua whakaaturia tētahi tauira tuhinga mō ia momo tuhinga tūhono. Mō te tuhinga pepeha me te tuhinga whakapapa ka whakautu te kaituhi i ētahi pātai ārahi hei tuhituhi i tāna tauira tuhinga. Mō te paki tūhono ka whāi te kaituhi i tētahi ara tuhituhi hei tuhituhi i tāna tauira tuhinga. Ko te pūtake o te ara tuhituhi he āwhina i ngā ākongā ki te timata ki te takahi i te ara tuhituhi paki tūhono.

Te matapaki

Ka kite koe i te weka i ētahi whārangi o te ara tuhituhi. Ko te putanga o te weka he tohu whakamaumahara mā te matapaki ka oti pai ai tēnei wāhanga o te tuhinga. Mā te whakawhitiwhiti kōrero, mā te āta pātaitai a te kaiako e āwhinatia ai te ākongā kia whanake ōna pūkenga tuhituhi. Kei muri i tēnei pukapuka he whārangi e whakaatu ana i ngā huarahi matapaki, ngā momo matapaki me ētahi pātai hei āwhina i te kaituhi.

Te tukanga tuhituhi

Kua whakaaturia tētahi tukanga tuhituhi ki muri i tēnei pukapuka. Ko te tikanga kia toro haere te kaituhi ki ngā wāhanga o te tukanga nei kia pai ai te takoto o tāna tuhinga.

He tauira anō

Ko ngā tauira anō hei whakaatu i te whanaketanga o ngā āhuatanga reo, ngā tikanga tuhituhi me ngā kupu mō te tuhinga tūhono. Whiriwhiria te tauira e hāngai ana ki ngā pūkenga me ngā mōhiotanga o ngā ākongā hei whakaakoranga.

Me pēhea te whakamahi i tēnei pukapuka?

Ko te mea nui, i te tīmatanga māu ēnei momo tuhinga e whakaatu, e whakaako hoki mā te **huarahi whakaako tuhituhi ngātahi**. Whai muri, ka mahia mā te **huarahi whakaako tuhituhi me te arahanga**, tae noa ki te wā ka taea e te ākongā te mahi mā te **huarahi whakaako tuhituhi takitahi**.²

Ko te mahere e whai nei hei āwhina i a koe ki te tāutu i te huarahi whakaako tuhituhi e tika ana mō ngā ākongā.

Ngā Reanga³ o He Ara Rēre me ngā Huarahi Whakaako

	Te Huarahi Whakaako Tuhituhi Ngātahi	Te Huarahi Whakaako Tuhituhi me te Arahanga	Te Huarahi Whakaako Tuhituhi Takitahi
Ka Oho	Te pepeha		
Ka Whai Huruhuru	Te whakapapa	Te pepeha Te whakapapa	
Ka Marewa	Te paki tūhono	Te pepeha Te whakapapa	
Ka Rere		Te paki tūhono	Te pepeha Te whakapapa Te paki tūhono

¹ Kei muri i tēnei pukapuka he kape o ngā tauira tuhinga katoa. Ka taea ēnei whārangi te tārua.

² Tirohia te pukapuka aratohu mā te kaiako *Ka Rere te Manu ki te Ao Tuhituhi*, Te Wāhanga Tuatoru, mō te whakamāramatanga o ēnei huarahi e toru mō te whakaako tuhituhi.

³ Tirohia te pukapuka aratohu mā te kaiako *Ka Rere te Manu ki te Ao Tuhituhi*, Te Wāhanga Tuaru, mō ngā āhuatanga o ngā ākongā kei ngā reanga 'Ka Oho', 'Ka Whai Huruhuru', 'Ka Marewa', 'Ka Rere'.

He rite ki te kōpara e kō nei i te ata

Tēnā koutou katoa.

Ka korihi tahi ngā kōpara, arā, ngā korimako i te ata hei whakaatu hononga ki te taiao, hei whakaatu hononga i waenganui i a rātou anō hoki.

He nui hoki ngā hononga o te kōpara ki te wao nui a Tāne. Mā te kōpara ngā putiputi e rui hae, māna hoki ngā kākano iti e hari, e whakamarara kia puāwai anō.

Heoi anō, ko Kōpara te kaiārahi hei tuhituhi i ngā tuhinga tūhono.

Te Pūtake o te Tuhinga Tūhono

Ko te pūtake o te tuhinga tūhono
he whakaatu i ngā hononga
o te kaituhi ki ōna tīpuna, ki
tōna tūrangawaewae, ki tōna
whenua, ki tōna waka rānei.

Ngā Momo Tuhinga Tūhono

*Ka tirohia ēnei momo
tuhinga tūhono e toru:*

1. Te whakapapa
2. Te pepeha
3. Te paki tūhono

**Hei whakataurite i te whakapapa,
te pepeha me te paki tūhono**

	Te Whakamāramatanga
Te Whakapapa	He momo tuhinga e whakaatu ana i te kāwai hekenga whakapapa o te kaituhi.
Te Pepeha	He tuhinga e whakaatu ana i te tūrangawaewae o te kaituhi.
Te Paki Tūhono	He tuhinga e whakamārama ana i te hononga o te kaituhi ki ōna tīpuna, waka, whenua rānei.

Te Whakapapa

Te Pūtake

Ko te pūtake o te tuhinga whakapapa he whakaatu i te kāwai hekenga me ngā hononga-ā-whakapapa o te kaituhi.

He Whakapapa hei Tauira

*Ka whakaatu au i te whakapapa kua tuhia
e Mārama mō ōna kāwai hekenga.*

Ka tirohia:

- Ngā āhuatanga reo
- Ngā pātai ārahi i te tuhituhi whakapapa

Tirohia tāna tuhinga:

Ngā Kāwai Hekenga

Ko Pō Uriuri te rangatira,
Ko Pō Tangotango tana tama.

Ka moe a Pō Tangotango i a Mahina,
Ka puta he tamāhine, ko Te Atarau.

Ka moe a Te Atarau i a Kerekere,
Ka puta he tamāhine, ko Te Takiritanga.

Ka moe a Te Takiritanga i a Kōkiri,
Ka puta he tamāhine, ko Mārama.

Nei rā te whakapapa o ngā mātua,
O ngā tīpuna, o ngā kāwai rangatira
Heke iho mai ki tēnei e noho nei.

Ngā Āhuatanga Reo o te Whakapapa

Ka tirohia ētahi o ngā āhuatanga reo o te whakapapa:

- Te reo whakaheke kāwai
- Te huahuatau
- Te tātorutanga
- Te tāruarua
- Te orokati tārua
- Te oro puare tārua

Tirohia te whārangi e whai ake nei.

Te Whakamāramatanga o ngā Āhuatanga Reo

Te reo whakaheke kāwai

He reo motuhake tō te whakapapa, he reo whakaheke kāwai. Ko tā tēnei reo he tūhono i ngā ingoa o ngā tīpuna, hei whakaatu hoki i ngā hononga.

Hei tauira:

Ka moe a Pō Tangotango i a Mahina,
Ka puta he tamāhine, ko Te Atarau

Te huahuatau

Mā te huahuatau **ka whakaritea ngā kaupapa e rua**. Mā tēnei whakaritenga ka whakairohia he whakaahua ki roto i te hinengaro o te kaipānui.

Hei tauira:

Ka puta rā ko Te Atakura
Nei rā te pou-ā-ngākau e
E whakaritea ana a Te Atakura ki te pou o te whare.

Te tātorutanga

Ka whakatakotoria ngā huanga e toru hei whakanui i te kaupapa.

Hei tauira:

Nei rā te whakapapa o ngā mātua,
O ngā tīpuna, o ngā kāwai rangatira
Heke iho mai ki tēnei e noho nei.

Te tāruarua

Ko tā tēnei reo, ko te tārua i ētahi kupu kia reka te rongu ki te taringa ina pānuihia ā-waha.

Hei tauira:

Iraia ihiihi, Iraia ikeike
Māia mātāmuri, Māia matatau
Hana hihiri, Hana hihiko

Te orokati tārua

Ko te tāruarua i ngā orokati ōrite i ngā kupu e noho tata ana.

Hei tauira:

Māia mātāmuri, Māia matatau
Hana hihiri, Hana hihiko

Te oro puare tārua

Ko te tāruarua i ngā oro puare ōrite, i ngā oro puare āhua rite rānei, i ngā kupu e noho tata ana.

Hei tauira:

Iraia ihiihi, Iraia ikeike

Tirohia ngā āhuatanga reo
kua whakamahia e Mārama
i tāna tuhinga whakapapa.

Te reo whakaheke kāwai

Ka moe a Pō Tangotango
i a Mahina, ka puta he
tamāhine, ko Te Atarau

.....

Te tātorutanga

o ngā mātua, o ngā tīpuna,
o ngā kāwai rangatira

Ngā Kāwai Hekenga

Ko Pō Uriuri te rangatira,
Ko Pō Tangotango tana tama.

Ka moe a Pō Tangotango i a Mahina,
Ka puta he tamāhine, ko Te Atarau.

Ka moe a Te Atarau i a Kerekere,
Ka puta he tamāhine, ko Te Takiritanga.

Ka moe a Te Takiritanga i a Kōkiri,
Ka puta he tamāhine, ko Mārama.

Nei rā te whakapapa o ngā mātua,
O ngā tīpuna, o ngā kāwai rangatira
Heke iho mai ki tēnei e noho nei.

Ngā Pātai Ārahi i te Tuhituhi Whakapapa

Erima ngā pātai ārahi i te tuhituhi whakapapa:

1. He aha te pūtake o te tuhinga?
2. Mā wai te tuhinga?
3. He aha tētahi tapanga mō te tuhinga?

*Ka hāngai pū ngā pātai e whai ake nei ki
ngā āhuatanga motuhake o te whakapapa:*

4. Ka whakaaturia ngā hononga ki a wai?
5. He aha ngā āhuatanga o ngā tāngata
ka whakaaturia?

Tirohia ngā whārangi e whai ake nei.

Tirohia ngā whakautu a Mārama ki ngā pātai ārahi i te tuhituhi whakapapa.

Ngā pātai

Ngā whakautu

1. He aha te pūtake o te tuhinga?

He whakamōhio atu ki ōku hoa i tōku whakapapa

2. Mā wai te tuhinga?

Māku, mā ōku hoa

3. He aha tētahi tapanga mō te tuhinga?

Ngā Kāwai Hekenga

4. Ka whakaaturia ngā hononga ki a wai?

*Pō Uriuri
|
Pō Tangotango — Mahina
Te Atarau — Kerekere
Te Takiritanga — Kōkiri
Mārama*

5. He aha ngā āhuetanga o ngā tāngata ka whakaaturia?

- *Pō Uriuri - te rangatira*
- *Pō Tangotango - te tama, te pāpā*
- *Mahina - hoa rangatira, te whaea*
- *Te Atarau - te tamāhine, te whaea*
- *Kerekere - hoa rangatira, te pāpā*
- *Te Takiritanga - te tamāhine, te whaea*
- *Kōkiri - hoa rangatira, te pāpā*
- *Mārama - te tamāhine*

Te Whakapapa o Mārama

*Tirohia te katoa o te tuhinga
whakapapa a Mārama.*

Ngā Kāwai Hekenga

Ko Pō Uriuri te rangatira,
Ko Pō Tangotango tana tama.

Ka moe a Pō Tangotango i a Mahina,
Ka puta he tamāhine, ko Te Atarau.

Ka moe a Te Atarau i a Kerekere,
Ka puta he tamāhine, ko Te Takiritanga.

Ka moe a Te Takiritanga i a Kōkiri,
Ka puta he tamāhine, ko Mārama.

Nei rā te whakapapa o ngā mātua,
O ngā tīpuna, o ngā kāwai rangatira
Heke iho mai ki tēnei e noho nei.

He Tauira Anō

Ko ngā tauira anō hei whakaatu i te whanaketanga o ngā āhuatanga reo, ngā tikanga tuhituhi me ngā kupu mō te whakapapa.

Ka tirohia te tuhinga, ngā āhuatanga reo me ngā whakautu ki ngā pātai ārahi o ēnei tauira tuhinga.

He Whakapapa hei Taurira

*Ko te whakapapa tēnei kua tuhia e Raukura
hei whakaatu i te hekenga kāwai o Te Atakura,
tāna irāmutu, mai i ōna tīpuna ki a ia.*

Ngā Pakitara o te Whare

Ka moe a Taumata i a Tangiwai,
Ka puta rā ko Iraia,
Ai, ko Iraia ihiihi, Iraia ikeike e.

Ka moe a Iraia i a Hine,
Ka puta rā ko Māia,
Ai, ko Māia mātāmuri, Māia matatau e.

Ka moe a Māia i a Hōhepa,
Ka puta rā ko Hana,
Ai, ko Hana hihiri, Hana hihiko e.

Ka moe a Hana i a Wairau,
Ka puta rā ko Te Atakura,
Nei rā te pou-ā-ngakau e,
Ai, ko te mokopuna o te whare...hei!

He whare tū oranga,
He whare tū wairua,
He whare tū te ihiihi e!

Ngā Āhukatanga Reo

*Tirohia ngā āhukatanga reo
kua whakamahia e Raukura
i tāna tuhinga whakapapa.*

Te reo whakaheke kāwai

Ka moe a Taumata i a Tangiwai,
Ka puta rā ko Iraia.

.....

Te huahuatau

Ngā Pakitara o te Whare
Nei rā te pou-ā-ngākau

.....

Te tātorutanga

He whare tū oranga,
He whare tū wairua,
He whare tū te ihiihi e!

.....

Te tāruarua

Iraia ihiihi, Iraia ikeike
Māia mātāmuri, Māia matatau
Hana hihiri, Hana hihiko

.....

Te oro puare tārua

Iraia ihiihi, Iraia ikeike

.....

Te orokati tārua

Māia mātāmuri, Māia matatau
Hana hihiri, Hana hihiko

Ngā Pakitara o te Whare

Ka moe a Taumata i a Tangiwai,
Ka puta rā ko Iraia,
Ai, ko Iraia ihiihi, Iraia ikeike e.

Ka moe a Iraia i a Hine,
Ka puta rā ko Māia,
Ai, ko Māia mātāmuri, Māia matatau e.

Ka moe a Māia i a Hōhepa,
Ka puta rā ko Hana,
Ai, ko Hana hihiri, Hana hihiko e.

Ka moe a Hana i a Wairau,
Ka puta rā ko Te Atakura,
Nei rā te pou-ā-ngākau e,
Ai, ko te mokopuna o te whare... hei!

He whare tū oranga,
He whare tū wairua,
He whare tū te ihiihi e!

Tirohia te whārangi 11 mō te whakamāramatanga o ēnei āhukatanga reo.

Ngā Whakautu ki ngā Pātai Ārahi

Tirohia ngā whakautu a Raukura ki ngā pātai ārahi i te tuhituhi whakapapa.

1. He aha te pūtake o te tuhinga?

He whakamōhio atu ki a Te Atakura i tōna whakapapa

2. Mā wai te tuhinga?

Mā Te Atakura me tōna whānau

3. Te tapanga

4. Ka whakaaturia ngā hononga ki a wai?

*Taumata – Tangiwai
|
Iraia – Hine
|
Māia – Hōhepa
|
Hana – Wairau
|
Te Atakura*

5. He aha ngā āhutatanga o ngā tāngata ka whakaaturia?

- Taumata, Tangiwai, Iraia, Hine, Māia, Hōhepa – ngā tipuna o Te Atakura*
- Hana – te whaea*
- Wairau – te pāpā*
- Te Atakura – te tamaiti*

Ngā Pakitara o te Whare

*Ka moe a Taumata i a Tangiwai,
Ka puta rā ko Iraia,
Ai, ko Iraia ihiihi, Iraia ikeike e.*

*Ka moe a Iraia i a Hine,
Ka puta rā ko Māia,
Ai, ko Māia mātāmuri, Māia matatau e.*

*Ka moe a Māia i a Hōhepa,
Ka puta rā ko Hana,
Ai, ko Hana hihiri, Hana hihiko e.*

*Ka moe a Hana i a Wairau,
Ka puta rā ko Te Atakura,
Nei rā te pou-ā-ngakau e,
Ai, ko te mokopuna o te whare...hei!*

*He whare tū oranga,
He whare tū wairua,
He whare tū te ihiihi e!*

Kei te whārangi 58 he mahere mā te kaituhi.

He Whakapapa hei Taurira

*E hāngai ana te whakapapa kua tuhia
e Beth ki a Tūhoe Pōtiki.*

**Nā Toi rāua ko Pōtiki te whenua,
Nā Tūhoe te mana me te rangatiratanga**

Ka moe a Te Maunga i a Hinepūkohurangi,
Ka puta ko Ngā Pōtiki.

Ka tau mai a Toi-kai-rākau,
Ka moea ngā uri o Ngā Pōtiki,
Ka puta ko Toroa, te kaihautū o te waka Mataatua.

Ka puta ko Wairaka, he wahine, he rangatira,
Tamatea-ki-te-huatahi ka moe i a Paewhiti,
Ka puta ko Tūhoe Pōtiki.

Ka puta ko Ngā Tamariki o te Kohu,
Ko Ngāi Tūhoe e...!

Ngā Āhukatanga Reo

*Tirohia ngā āhukatanga reo kua
whakamahia e Beth i tāna tuhinga
whakapapa.*

Te reo whakaheke kāwai

Ka moe a Te Maunga i a
Hinepūkohurangi,
Ka puta ko Ngā Pōtiki.

Te tāruarua

he wahine, he rangatira

Nā Toi rāua ko Pōtiki te whenua, Nā Tūhoe te mana me te rangatiranga

Ka moe a Te Maunga i a Hinepūkohurangi,
Ka puta ko Ngā Pōtiki.

Ka tau mai a Toi-kai-rākau,
Ka moea ngā uri o Ngā Pōtiki,
Ka puta ko Toroa, te kaihautū o te waka Mataatua.

Ka puta ko Wairaka, he wahine, he rangatira,
Tamatea-ki-te-huatahi ka moe i a Paewhiti,
Ka puta ko Tūhoe Pōtiki.

Ka puta ko Ngā Tamariki o te Kohu,
Ko Ngāi Tūhoe e...i!

Tirohia te whārangi 11 mō te whakamāramatanga o ēnei āhukatanga reo.

Ngā Whakautu ki ngā Pātai Ārahi

Tirohia ngā whakautu a Beth ki ngā pātai ārahi i te tuhituhi whakapapa.

1. He aha te pūtake o te tuhinga?

He whakamōhio atu i te whakapapa o Tūhoe Pōtiki

2. Mā wai te tuhinga?

Mā tōku whānau

3. Te tapanga

4. Ka whakaaturia ngā hononga ki a wai?

Mai i Te Maunga me Hinepūkohurangi ki Ngāi Tūhoe

5. He aha ngā āhuatanga o ngā tāngata ka whakaaturia?

- Ko ngā uri o Ngā Pōtiki te tāngata whenua.
- Ka tau mai a Toi-kai-rākau, ka moea e ōna uri ngā uri o Ngā Pōtiki.
- Ka whakakotahitia te iwi e kria nei ko Ngāi Tūhoe – ko Ngā Tamariki o te Kohu.

Nā Toi rāua ko Pōtiki te whenua, Nā Tūhoe te mana me te rangatiratanga

Ka moe a Te Maunga i a Hinepūkohurangi,
Ka puta ko Ngā Pōtiki.

Ka tau mai a Toi-kai-rākau,
Ka moea ngā uri o Ngā Pōtiki,
Ka puta ko Toroa, te kaihautū o te waka Mataatua.

Ka puta ko Wairaka, he wahine, he rangatira,
Tamatea-ki-te-huatahi ka moe i a Paewhiti,
Ka puta ko Tūhoe Pōtiki.

Ka puta ko Ngā Tamariki o te Kohu,
Ko Ngāi Tūhoe e...i!

Te Pepeha

Te Pūtake

Ko te pūtake o te tuhinga pepeha he whakaatu i ngā hononga o te kaituhi ki tōna tūrangawaewae.

He Pepeha hei Taurira

*Ka whakaatu au i te pepeha kua tuhia
e Wawaro mō tōna tūrangawaewae.*

Ka tirohia:

- Ngā āhuatanga reo
- Ngā pātai ārahi i te tuhituhi pepeha

Tirohia tāna tuhinga:

Ka Rarapa ko Aku Kanohi

Te tipuna waka
E heke nei, ko Tākitimu.

Ngā pae maunga
E karapoti nei, ko Aorangi.

Te karu o te ika
E kekekeko mai ana, ko Wairarapa Moana.

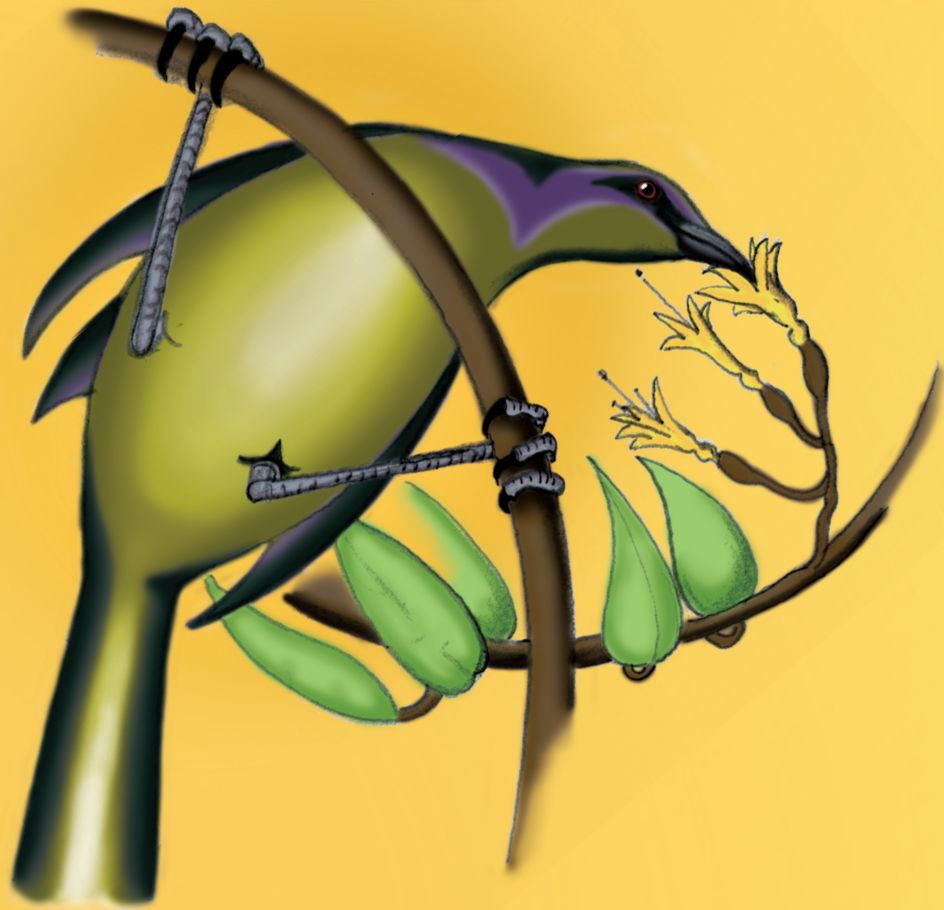
Ngā uri whakatipu
E tiaki nei i te mana whenua, ko Ngāti Kahungunu.

Te hapū e pīkau nei
I te oranga tonutanga o te reo, ko Ngāti Hinewaka.

Ngā rarā tōtara
E tiaki nei i ngā tāngata o te hapū, ko Kohunui Marae.

Whano, whano, hara mai te toki ko Te Āwhiorangi,
Haumi e, hui e, tāiki e!

Ngā Āhuatanga Reo o te Pepeha

Ka tirohia ētahi o ngā āhuatanga reo o te pepeha:

- Te reo tapa
- Te huahuatau
- Te tātorutanga
- Te tāruarua
- Te orokati tārua
- Te oro puare tārua

Tirohia te whārangi e whai ake nei.

Te Whakamāramatanga o ngā Āhuatanga Reo

Te reo tapa

Ko tā te reo tapa he whakamōhio atu i te ingoa o tētahi tangata, wāhi, waka, aha atu, aha atu.

Hei tauira:

Te tipuna waka

E heke nei, ko Tākitimu.

Te huahuatau

Mā te huahuatau ka whakaritea ngā kaupapa e rua. Mā tēnei whakaritenga ka whakairohia he whakaahua ki roto i te hinengaro o te kaupānui.

Hei tauira:

Te karu o te ika e kekekeko mai ana

Ka whakaritea te moana o Wairarapa ki te karu o te ika a Māui.

Te tātorutanga

Ka whakatakotoria ngā huanga e toru hei whakanui i te kaupapa.

Hei tauira:

Haumi e, hui e, tāiki e!

Te tāruarua

Ko tā tēnei reo, ko te tārua i ētahi kupu kia reka te rongo ki te taringa ina pānuihia ā-waha.

Hei tauira:

E rere taku poi, e rere rā

Te orokati tārua

Ko te tāruarua i ngā orokati ōrite i ngā kupu e noho tata ana.

Hei tauira:

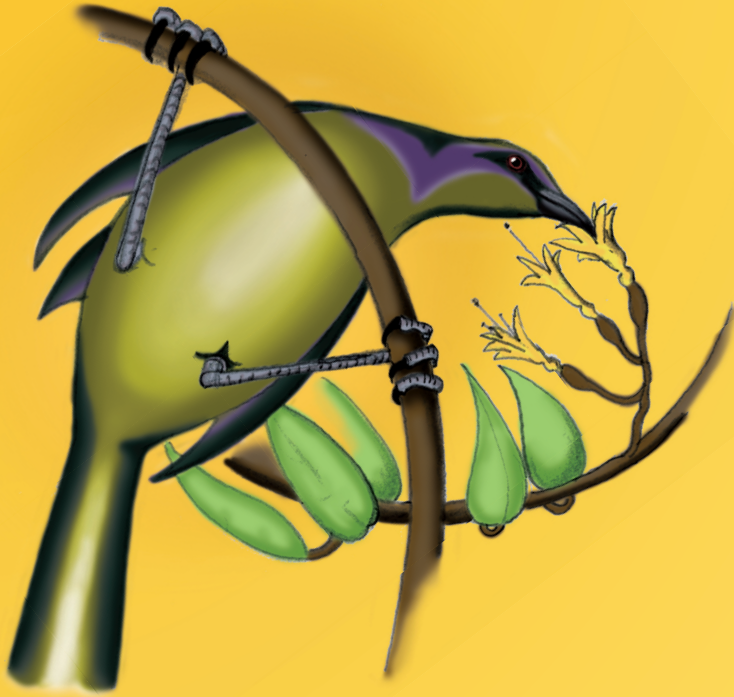
Te karu o te ika e kekekeko mai ana

Te oro puare tārua

Ko te tāruarua i ngā oro puare ōrite, i ngā oro puare āhua rite rānei, i ngā kupu e noho tata ana.

Hei tauira:

Ngā rarā tōtara

*Tirohia ngā āhuetanga reo
kua whakamahia e Wawaro
i tāna tuhinga pepeha.*

Te reo tapa

Te tipuna waka
E heke nei, ko Tākitimu

Ngā pae maunga
E karapoti nei, ko Aorangi

Te huahuatau

Te karu o te ika e kekoeko
mai ana

Te tātorutanga

Haumi e, hui e, tāiki e!

Te orokati tārua

Te karu o te ika e kekoeko
mai ana

Te oro puare tārua

Ngā rarā tōtara

Ka Rarapa ko Aku Kanohi

Te tipuna waka
E heke nei, ko Tākitimu.

Ngā pae maunga
E karapoti nei, ko Aorangi.

Te karu o te ika
E kekoeko mai ana, ko Wairarapa Moana.

Ngā uri whakatipu
E tiaki nei i te mana whenua, ko Ngāti Kahungunu.

Te hapū e pīkau nei
I te oranga tonutanga o te reo, ko Ngāti Hinewaka.

Ngā rarā tōtara
E tiaki nei i ngā tāngata o te hapū, ko Kohunui Marae.

Whano, whano, hara mai te toki ko Te Āwhiorangi,
Haumi e, hui e, tāiki e!

Ngā Pātai Ārahi i te Tuhituhi Pepeha

Erima ngā pātai ārahi i te tuhituhi pepeha:

1. He aha te pūtake o te tuhinga?
2. Mā wai te tuhinga?
3. He aha tētahi tapanga mō te tuhinga?

*Ka hāngai pū ngā pātai e whai ake nei ki
ngā āhuatanga motuhake o te pepeha:*

4. Ka whakaaturia ngā hononga ki a wai, ki hea rānei?
5. He aha ngā āhuatanga ka whakaaturia?

Tirohia ngā whārangi e whai ake nei.

Tirohia ngā whakautu a Wawaro
ki ngā pātai ārahi i te tuhituhi pepeha.

Ngā pātai

1. He aha te pūtake o te tuhinga?

2. Mā wai te tuhinga?

3. He aha tētahi tapanga mō te tuhinga?

4. Ka whakaaturia ngā hononga ki a wai, ki hea rānei?

5. He aha ngā āhuetanga ka whakaaturia?

Ngā whakautu

He whakaatu i tōku tūrangawaewae

Mā tōku whānau

Ka Rarapa ko Aku Kanohi

- *Tākitimu - te waka*
- *Aorangi - ngā pae maunga*
- *Wairarapa - te moana*
- *Ngāti Kahungunu - te iwi*
- *Ngāti Hinewaka - te hapū*
- *Kohunui - te marae*

- *Tākitimu - te hekenga mai o ngā waka*
- *Aorangi - e karapoti nei i te iwi*
- *Wairarapa - te karu o te ika a Māui*
- *Kohunui - te marae me tōna wharenuī e tiaki nei i ngā uri*
- *Te Āwhiorangi - te toki tapu nā Tamatea-māi-i-tawhiti*

Kei te whārangi 59 he mahere mā te kaituhi.

Te Pepeha a Wawaro

Tirohia te katoa o te tuhinga pepeha a Wawaro.

Ka Rarapa ko Aku Kanohi

Te tipuna waka
E heke nei, ko Tākitimu.

Ngā pae maunga
E karapoti nei, ko Aorangi.

Te karu o te ika
E kekoeko mai ana, ko Wairarapa Moana.

Ngā uri whakatipu
E tiaki nei i te mana whenua, ko Ngāti Kahungunu.

Te hapū e pīkau nei
I te oranga tonutanga o te reo, ko Ngāti Hinewaka.

Ngā rarā tōtara
E tiaki nei i ngā tāngata o te hapū, ko Kohunui Marae.

Whano, whano, hara mai te toki ko Te Āwhiorangi,
Haumi e, hui e, tāiki e!

He Taurira Anō

Ko ngā taurira anō hei whakaatu i te whanaketanga o ngā āhuratanga reo, ngā tikanga tuhituhi me ngā kupu mō te pepeha.

Ka tirohia te tuhinga, ngā āhuratanga reo me ngā whakautu ki ngā pātai ārahi o ēnei taurira tuhinga.

He Pepeha hei Taurira

I noho tahi a Ana rāua ko Sheeanda ki te tuhi i tēnei pepeha ki te whakaatu i tō rāua hononga ki tētahi tipuna nō rāua, ko Paoa.

E Paoa

E rere taku poi, e rere rā
Ki te tipuna o Te Tairāwhiti
Nāna te haumi i rapu
I runga i te maunga.
Nā, kua tapaina te maunga
Ko Maungahaumi e.

E rere taku poi, e rere rā
Ki te tipuna o Mangatu
Nāna te awa i mimi
I runga i te maunga.
Nā, kua tapaina te awa
Ko Waipaoa e.

E rere taku poi, e rere rā,
Mauria mai ngā rongō o ngā tīpuna.

Paoa Whenua!
Paoa Awa!
Paoa Tangata e!

Ngā Āhukatanga Reo

Tirohia ngā āhukatanga reo kua
whakamahia e Ana rāua ko
Sheeanda i tā rāua tuhinga pepeha.

Te reo tapa

Nā, kua tapaina te maunga
Ko Maungahaumi e.

Te huahuatau

E rere taku poi, e rere rā,
Mauria mai ngā rongō o ngā
tīpuna.

*Me te mea nei e rere ana te poi
a ngā kaituhi huri noa i te rohe
hei mau atu i ngā rongō o ngā
tīpuna.*

Te tāruarua

E rere taku poi, e rere rā

Te tātorutanga

Paoa Whenua!
Paoa Awa!
Paoa Tangata e!

E Paoa

E rere taku poi, e rere rā
Ki te tipuna o Te Tairāwhiti
Nāna te haumi i rapu
I runga i te maunga.
Nā, kua tapaina te maunga
Ko Maungahaumi e.

E rere taku poi, e rere rā
Ki te tipuna o Mangatu
Nāna te awa i mimi
I runga i te maunga.
Nā, kua tapaina te awa
Ko Waipaoa e.

E rere taku poi, e rere rā,
Mauria mai ngā rongō o ngā tīpuna.

Paoa Whenua!
Paoa Awa!
Paoa Tangata e!

Tirohia te whārangi 26 mō te whakamāramatanga o ēnei āhukatanga reo.

Ngā Whakautu ki ngā Pātai Ārahi

Tirohia ngā whakautu a Ana rāua ko Sheeanda ki ngā pātai ārahi i te tuhituhi pepeha.

1. He aha te pūtake o te tuhinga?

*He whakaatu i tō māua hononga ki
ō māua tipuna, maunga, awa,
tūrangaewae*

2. Mā wai te tuhinga?

Mā ō māua whānau

3. Te tapanga

4. Ka whakaaturia ngā hononga ki a wai, ki hea rānei?

- *te tipuna, Paoa*
- *te maunga – Maungahaumi*
- *te awa – Waipaoa*

5. He aha ngā hua me ngā āhuatanga ka whakaaturia?

Paoa

- *nāna te haumi i rapu i runga i te maunga, ko Maungahaumi*
- *nāna te awa i mimi, ko Waipaoa*
- *Paoa nō te whenua*
- *Paoa nō te awa*
- *Paoa nō te tangata*

E Paoa

E rere taku poi, e rere rā
Ki te tipuna o Te Tairāwhiti
Nāna te haumi i rapu
I runga i te maunga.
Nā, kua tapaina te maunga
Ko Maungahaumi e.

E rere taku poi, e rere rā
Ki te tipuna o Mangatu
Nāna te awa i mimi
I runga i te maunga.
Nā, kua tapaina te awa
Ko Waipaoa e.

E rere taku poi, e rere rā,
Mauria mai ngā rongo o ngā tipuna.

Paoa Whenua!
Paoa Awa!
Paoa Tangata!

He Pepeha hei Tairāhia

*Ewhai ake nei ko te pepeha kua tuhia
e Beth mō te maunga Tairāhia.*

Te Tihi o Tairāhia

Hāngai te titiro ki te tihi o Tairāhia,
He toka āhuru, he maunga ikeike,
He maunga tapu e!
Kai ōna rekereke e rere nei,
Ko Ōhinemataroa,
Ko te wai kaukau o ngā tīpuna,
Te pātaka kai, auē!

Whātoro mai nā ngā maihi
O Otenuku, o Kourakino,
Kia haoa mai ngā uri, ngā mata,
Ngā kaihoe o te waka tapu,
Ko Mataatua e!

Ngāti Koura, hai!
Ngāi Tūhoe, hai!
Ngā Tamariki o te Kohu, hai!

Ngā Āhuatanga Reo

Tirohia ngā āhuatanga reo
kua whakamahia e Beth
i tāna tuhinga pepeha.

Te reo tapa

Kai ōna rekereke e rere nei
Ko Ōhinemataroa

.....

Te huahuatau

Whātoro mai nā ngā maihi
O Otenuku, o Kourakino
Kia haoa mai ngā uri
*Ka whakaritea ngā maihi ki
ngā ringaringa o ngā tīpuna
e whakakotahi nei i ngā uri.*

.....

Te tātorutanga

Kia haoa mai **ngā uri, ngā mata,**
Ngā kaihoe o te waka tapu

Ngāti Koura, hai!
Ngai Tūhoe, hai!
Ngā Tamariki o te Kohu, hai!

.....

Te orokati tārua

Titiro ki te tihi o Tairahia

.....

Te oro puare tārua

Rekerekere e rere nei

Te Tihi o Tairahia

Hāngai te titiro ki te tihi o Tairahia,
He toka āhuru, he maunga ikeike,
He maunga tapu e!
Kai ōna rekerekere e rere nei,
Ko Ōhinemataroa,
Ko te wai kaukau o ngā tīpuna,
Te pātaka kai, auē!

Whātoro mai nā ngā maihi
O Otenuku, o Kourakino,
Kia haoa mai ngā uri, ngā mata,
Ngā kaihoe o te waka tapu,
Ko Mataatua e!

Ngāti Koura, hai!
Ngai Tūhoe, hai!
Ngā Tamariki o te Kohu, hai!

Tirohia te whārangi 26 mō te whakamāramatanga o ēnei āhuatanga reo.

Ngā Whakautu ki ngā Pātai Ārahi

Tirohia ngā whakautu a Beth ki ngā pātai ārahi i te tuhituhi pepeha.

1. He aha te pūtake o te tuhinga?

He whakaatu i tōku hononga ki tōku tūrangaewae

2. Mā wai te tuhinga?

Mā tōku whānau me ōku hoa

3. Te tapanga

4. Ka whakaaturia ngā hononga ki a wai, ki hea rānei?

- *Taiarahia – te maunga*
- *Ōhinemataroa – te wai kaukau*
- *Otenuku rāua ko Kourakino – he tipuna*
- *Ngāti Koura – te hapū*
- *Ngāi Tūhoe – te iwi*

5. He aha ngā hua me ngā āhutatanga ka whakaaturia?

- *Taiarahia – he maunga ikeike, he toka āhuru, he tapu*
- *Ōhinemataroa – te wai kaukau, te pātaka kai*
- *Otenuku rāua ko Kourakino – ka hāoa mai ngā uri o te waka tapu*
- *Ngāti Koura – ko te hapū*
- *Ngāi Tūhoe – Ngā Tamariki o te Kohu, te iwi*

Te Tihi o Taiarahia

Hāngai te titiro ki te tihi o Taiarahia,
He toka āhuru, he maunga ikeike,
He maunga tapu e!
Kai ōna rekereke e rere nei,
Ko Ōhinemataroa,
Ko te wai kaukau o ngā tipuna,
Te pātaka kai, auē!

Whātoro mai nā ngā maihi
O Otenuku, o Kourakino,
Kia hāoa mai ngā uri, ngā mata,
Ngā kaihoe o te waka tapu,
Ko Mataatua e!

Ngāti Koura, hai!
Ngāi Tūhoe, hai!
Ngā Tamariki o te Kohu, hai!

Kei te whārangi 59 he mahere mā te kaituhi.

Te Paki Tūhono

Te Pūtake

Ko te pūtake o te paki tūhono he whakaatu i te hononga o te kaituhi ki ōna tīpuna, waka, whenua rānei.

He Paki Tūhono hei Taurira

Ka whakaatu au i te paki tūhono kua tuhia e Taarewa mō te tanumanga o tana whenua.

Ka tirohia:

- Ngā āhuatanga reo
- Ngā wāhanga
- Te ara tuhituhi i whāia e Taarewa

Tirohia tāna tuhinga:

Te Rākau Kōwhai

Kei tōku whenua kāinga, kei te maru o ngā rākau taketake i te pūtake o tētahi puke ki Te Uru o Kakite, tētahi rākau kōwhai e tipu ana. Kua tekau tau te rākau nei e tipu ana, ā, kua toru ōna puāwaitanga. Kia hoki anō ki te rā i mua i tōna whakatōnga atu ki te whenua, ka mōhio tātou i tōna hononga ki ahau.

I whānau mai au i te atatū o tētahi rā i te marama o Poutū-te-rangi. Ka puta au, ka mōhio ōku mātua he kōtiro tā rāua. Ka whakatauhia e ōku mātua kia tanumia taku whenua ki te puke o tētahi papa kāinga o ngā tīpuna o tōku māmā. Ko tērā kāinga hoki te wāhi kua tanumia ai ngā whenua o ētahi o aku karangarua.

Kua mea mai ōku mātua i taetae mai te tini ki te mihi mai ki ahau, arā, ko tōku whānau, ō rāua hoa, me te maha hoki o ngā nēhi. Ko tā Māmā, ka kotahi rā taku pakeke, ka hoki mai a Pāpā ki te hohipera me tana mea mai, “Kua haere atu mātou ki te tanu i te whenua o Pēpi, me te whakatō i tōna rākau i nāianei.” Ko tā māmā, he tino nui tōna hiahia ki te haere hoki, heoi, he mōhio nōna me noho mai māua ki Te Papa-i-oea kia tiaki pai māua i a māua.

“Haere pai atu, hoki pai mai,” te kōrero a Māmā ki a Pāpā mā, “mā te whenua te rākau e tipu pai ai, nō reira kia pai hoki ngā mahi whakatō.” Ko te rākau e kōrerotia nei, ko tērā i whiriwhiria kētia e ōku mātua i mua tonu i taku whānautanga mai, arā, he rākau kōwhai.

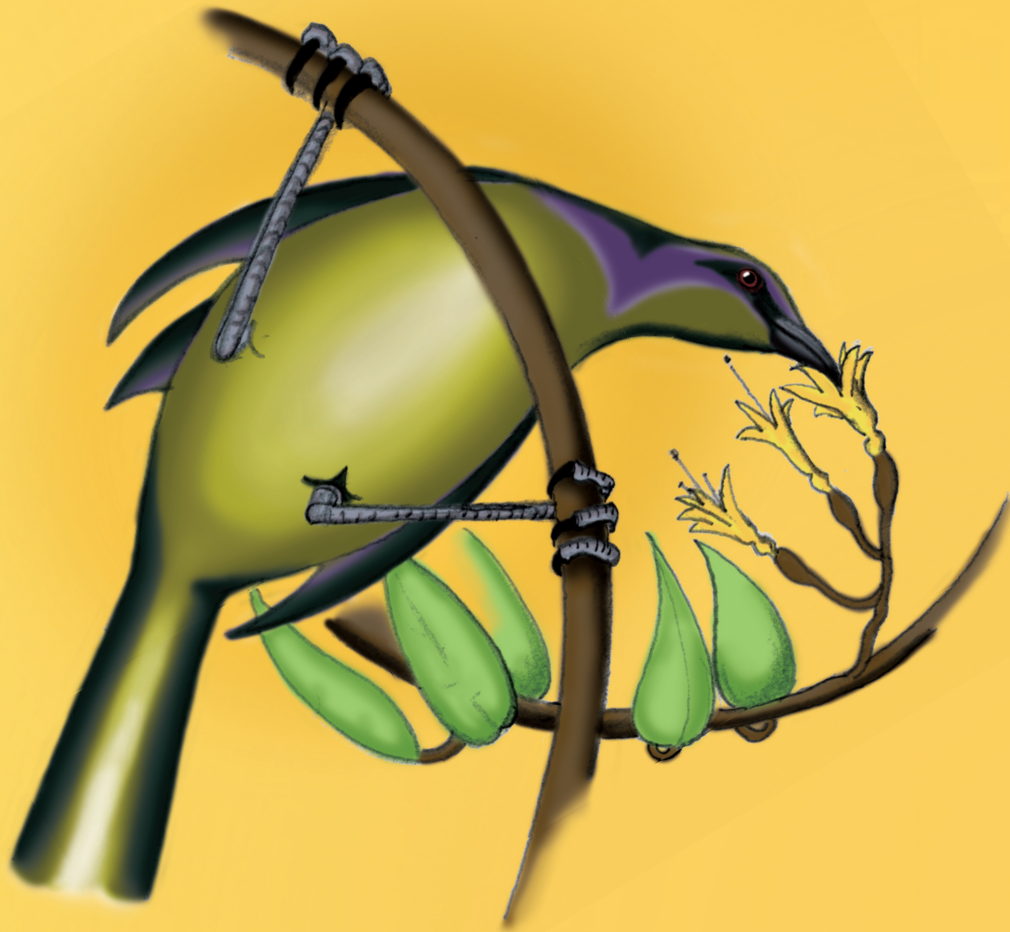
E rua ngā tikanga i pērā ai te kōwhiringa o te tū rākau. Tuatahi, he rākau taketake nō Aotearoa, kia whānui ake te tipu o ngā rākau pēnei i te puke nei. Tuarua, he kaha nō te manu tūi te wai o ngā hua o te rākau kōwhai te inu, ā, he hiringa nui tō te tūi mō tōku pāpā.

Ka tō te rā, ka hoki mai a Pāpā mā ki te hohipera. “Kua ea ki te taha ki te whenua,” tāna i mea mai.

Ka harikoa a Māmā i tērā, kātahi ka mea atu, “Ka hoki anō tātou ia tau, ia tau kia kite atu he pēhea tōna tipu.”

Nā te tanumanga o taku whenua, me te whakatōnga o te rākau kōwhai ki te puke, ki Te Uru o Kakite, ka noho pūmau taku hononga ki tērā rākau, ki tērā whenua, ā, ā tōna wā, he hononga pūmau hoki mō aku tamariki mokopuna.

Ngā Āhuatanga Reo o te Paki Tūhono

Ka tirohia ētahi o ngā āhuatanga reo o te paki tūhono:

- Te reo tohu wāmua
- Te reo raupapa
- Te reo tūhono i te take me te pānga
- Te whakawhiti kōrero
- Te reo tautahi

Tirohia ngā whārangi e whai ake nei.

Te Whakamāramatanga o ngā Āhuatanga Reo

Te reo tohu wāmua

Ko tā tēnei reo he tohu i te wā i mahia ai tētahi mahi.

Hei tauira:

Kia hoki anō ki te rā i mua i tōna whakatōnga atu ki te whenua.

I whānau mai au i te atatū o tētahi rā i te marama o Poutū-te-rangi.

Te reo raupapa

Ko tā tēnei reo he tohu kei te whai mai tētahi āhuatanga i tētahi, kia mārama te raupapa o ngā mahi.

Hei tauira:

Ka puta au, ka mōhio ōku mātua he kōtiro tā rāua.

Ka tō te rā, ka hoki mai a Pāpā mā ki te hohipera.

Te reo tūhono i te take me te pānga

Ko tā tēnei reo he tohu i te tūhonotanga o tētahi āhuatanga me te take i puta ai taua āhuatanga.

Hei tauira:

Nā te tanumanga o taku whenua, me te whakatōnga o te rākau kōwhai ki te puke, ki Te Uru o Kakite, ka noho pūmau taku hononga ki tērā rākau.

Te whakawhiti kōrero

Ko ngā whakawhiti kōrero ngā kupu i kōrerotia ai e ngā kiripuaki. Mā ngā whakawhiti kōrero ka mōhiohia te tuakiri o te kiripuaki, ōna tino whakaaro, ōna kare-ā-roto hoki.

Hei tauira:

Ka hoki mai a Pāpā me tana mea mai, “Kua haere atu mātou ki te tanu i te whenua o Pēpi, me te whakatō i tōna rākau i nāianeī.”

“Haere pai atu, hoki pai mai,” te kōrero a Māmā ki a Pāpā mā, “mā te whenua te rākau e tipu pai ai, nō reira kia pai hoki ngā mahi whakatō.”

Te reo tautahi

Mehemea kei roto te kaituhi i te paki, ka tuhia nō te tirohanga tautahi.

Hei tauira:

I whānau mai au i te atatū o tētahi rā i te marama o Poutū-te-rangi. Ka puta au, ka mōhio ōku mātua he kōtiro tā rāua.

Tirohia ngā āhuatanga reo kua whakamahia e Taarewa i tāna paki tūhono.

Te reo tohu wāmua

Kia hoki anō ki te rā i mua i tōna whakatōnga atu ki te whenua.

Te reo raupapa

Ka puta au, ka mōhio ōku mātua he kōtiro tā rāua. Ka tō te rā, ka hoki mai a Pāpā mā ki te hohipera.

Te reo tūhono i te take me te pānga

Nā te tanumanga o taku whenua, me te whakatōnga o te rākau kōwhai ki te puke, ki Te Uru o Kakite, ka noho pūmau taku hononga.

Te whakawhiti kōrero

Ka hoki mai a Pāpā ki te hohipera me tana mea mai, “Kua haere atu mātou ki te tanu i te whenua a Pēpi, me te whakatō i tōna rākau i nāianeī.”

Te reo tautahi

I whānau mai au i te atatū o tētahi rā i te marama o Poutū-te-rangi.

Te Rākau Kōwhai

Kei tōku whenua kāinga, kei te maru o ngā rākau taketake i te pūtake o tētahi puke ki Te Uru o Kakite, tētahi rākau kōwhai e tipu ana. Kua tekau tau te rākau nei e tipu ana, ā, kua toru ōna puāwaitanga. Kia hoki anō ki te rā i mua i tōna whakatōnga atu ki te whenua, ka mōhio tātou i tōna hononga ki ahau.

I whānau mai au i te atatū o tētahi rā i te marama o Poutū-te-rangi. Ka puta au, ka mōhio ōku mātua he kōtiro tā rāua. Ka whakatauhia e ōku mātua kia tanumia taku whenua ki te puke o tētahi papa kāinga o ngā tīpuna o tōku māmā. Ko tērā kāinga hoki te wāhi kua tanumia ai ngā whenua o ētahi o aku karangarua.

Kua mea mai ōku mātua i taetae mai te tini ki te mihi mai ki ahau, arā, ko tōku whānau, ō rāua hoa, me te maha hoki o ngā nēhi. Ko tā Māmā, ka kotahi rā taku pakeke, ka hoki mai a Pāpā ki te hohipera me tana mea mai, “Kua haere atu mātou ki te tanu i te whenua o Pēpi, me te whakatō i tōna rākau i nāianeī.” Ko tā māmā, he tino nui tōna hiahia ki te haere hoki, heoi, he mōhio nōna me noho mai māua ki Te Papa-i-oea kia tiaki pai māua i a māua.

“Haere pai atu, hoki pai mai,” te kōrero a Māmā ki a Pāpā mā, “mā te whenua te rākau e tipu pai ai, nō reira kia pai hoki ngā mahi whakatō.” Ko te rākau e kōrerotia nei, ko tērā i whiriwhiria kētia e ōku mātua i mua tonu i taku whānautanga mai, arā, he rākau kōwhai.

E rua ngā tikanga i pērā ai te kōwhiringa o te tū rākau. Tuatahi, he rākau taketake nō Aotearoa, kia whānui ake te tipu o ngā rākau pēnei i te puke nei. Tuarua, he kaha nō te manu tūi te wai o ngā hua o te rākau kōwhai te inu, ā, he hiringa nui tō te tūi mō tōku pāpā.

Ka tō te rā, ka hoki mai a Pāpā mā ki te hohipera. “Kua ea ki te taha ki te whenua,” tāna i mea mai.

Ka harikoa a Māmā i tērā, kātahi ka mea atu, “Ka hoki anō tātou ia tau, ia tau kia kite atu he pēhea tōna tipu.”

Nā te tanumanga o taku whenua, me te whakatōnga o te rākau kōwhai ki te puke, ki Te Uru o Kakite, ka noho pūmau taku hononga ki tērā rākau, ki tērā whenua, ā, ā tōna wā, he hononga pūmau hoki mō aku tamariki mokopuna.

Ngā Wāhanga o te Paki Tūhono

E whā ngā wāhanga o te paki tūhono:

1. Te tapanga
2. Te whakatakinga
3. Te raupapatanga mahi
4. Te tūhonotanga

Tirohia ngā whārangi e whai ake nei.

Te Whakamāramatanga o ngā Wāhanga

Te tapanga

Hei tāutu i te kaupapa o te paki.

Te whakatakinga

Hei whakamōhio atu ki te kaipānui i te whakatakinga o te paki.

Ka whakautua ēnei pātai:

- I nahea te mahi i mahia ai?
- Ko wai ngā kiripuaki?
- Ka whakaaturia te hononga ki a wai, ki hea rānei?

Te raupapatanga mahi

Hei whakamōhio atu ki te kaipānui i te raupapa o te mahi.

Ka whakautua ēnei pātai:

- I pēhea te mahi i tīmata ai?
- He aha ngā mahi i whai muri mai?
- I pēhea te mahi i tau ai?

Te tūhonotanga

Hei whakamōhio atu ki te kaipānui i te hononga o te kaituhi ki ngā tīpuna, waka, whenua rānei.

Ka whakautua tēnei pātai:

- He aha te āhuetanga i puta mai i te mahi, e taea ai te kaituhi te hono atu ki te tīpuna, waka, whenua rānei?

Tirohia ngā wāhanga e whā
o te paki tūhono a Taarewa.

Te tapanga

Te Rākau Kōwhai

Te whakatakinga

Kei tōku whenua kāinga, kei te maru o ngā rākau taketake i te pūtake o tētahi puke ki Te Uru o Kakite, tētahi rākau kōwhai e tipu ana. Kua tekau tau te rākau nei e tipu ana, ā, kua toru ōna puāwaitanga. Kia hoki anō ki te rā i mua i tōna whakatōnga atu ki te whenua, ka mōhio tātou i tōna hononga ki ahau.

Te raupapatanga mahi

I whānau mai au i te atatū o tētahi rā i te marama o Poutū-te-rangi. Ka puta au, ka mōhio ōku mātua he kōtiro tā rāua. Ka whakatauhia e ōku mātua kia tanumia taku whenua ki te puke o tētahi papa kāinga o ngā tīpuna o tōku māmā. Ko tērā kāinga hoki te wāhi kua tanumia ai ngā whenua o ētahi o aku karangarua.

Kua mea mai ōku mātua i taetae mai te tini ki te mihi mai ki ahau, arā, ko tōku whānau, ō rāua hoa, me te maha hoki o ngā nēhi. Ko tā Māmā, ka kotahi rā taku pakeke, ka hoki mai a Pāpā ki te hohipera me tana mea mai, “Kua haere atu mātou ki te tanu i te whenua o Pēpi, me te whakatō i tōna rākau i nāianeī.” Ko tā māmā, he tino nui tōna hiahia ki te haere hoki, heoi, he mōhio nōna me noho mai māua ki Te Papa-i-oea kia tiaki pai māua i māua.

“Haere pai atu, hoki pai mai,” te kōrero a Māmā ki a Pāpā mā, “mā te whenua te rākau e tipu pai ai, nō reira kia pai hoki ngā mahi whakatō.” Ko te rākau e kōrerotia nei, ko tērā i whiriwhiria kētia e ōku mātua i mua tonu i taku whānautanga mai, arā, he rākau kōwhai.

E rua ngā tikanga i pērā ai te kōwhiringa o te tū rākau. Tuatahi, he rākau taketake nō Aotearoa, kia whānui ake te tipu o ngā rākau pēnei i te puke nei. Tuarua, he kaha nō te manu tūi te wai o ngā hua o te rākau kōwhai te inu, ā, he hiringa nui tō te tūi mō tōku pāpā.

Ka tō te rā, ka hoki mai a Pāpā mā ki te hohipera. “Kua ea ki te taha ki te whenua,” tāna i mea mai.

Ka harikoa a Māmā i tērā, kātahi ka mea atu, “Ka hoki anō tātou ia tau, ia tau kia kite atu he pēhea tōna tipu.”

Te tūhonotanga

Nā te tanumanga o taku whenua, me te whakatōnga o te rākau kōwhai ki te puke, ki Te Uru o Kakite, ka noho pūmau taku hononga ki tērā rākau, ki tērā whenua, ā, ā tōna wā, he hononga pūmau hoki mō aku tamariki mokopuna.

He Ara Tuhituhi i te Paki Tūhono

Ko te ara tuhituhi e whai ake nei hei
āwhina i te kaituhi ki te whakarite me
te whakatakoto i ngā wāhanga o te tuhinga.

E ono ngā wāhanga o tēnei ara tuhituhi:

1. Te whiriwhiri i te hononga hei whakamārama
2. Te whakarite i te horopaki o te tuhinga
3. Te whakarite i te anga o te paki

Te whakarite me te tuhituhi i:

4. Te whakatakinga
5. Te raupapatanga mahi
6. Te tūhonotanga

Kia mahara ake – kia tutuki pai ai te mahi tuhituhi,
me matapaki ia wāhanga o te ara e te kaituhi mā
tētahi huarahi matapaki.

He Ara Tuhituhi

Te paki tūhono

- Whiriwhiria tētahi kōrero tūhono
- Whakawhitiwhiti kōrero mō te paki tūhono

Te horopaki

Whakaarohia:

1. Te pūtake
2. Ngā kaipānui
3. Te momo tuhinga
4. Te tapanga

Te anga o te paki

- Kohia ōu whakaaro mō te paki
- Whakaritea te anga o te paki ki te mahere
- Tuhia ētahi kupu whakaahua mō te wāhi me ngā kiripuaki, me ētahi kupu e hāngai pū ana ki te paki

Te whakatakinga

- Kohia āu tuhinga mō te whakatakinga i te mahere
- Tuhia te whakatakinga

Te raupapatanga mahi

- Kohia āu tuhinga mō te raupapatanga mahi i te mahere
- Whakaritea ngā tuhinga ki tētahi mahere ripo
- Tuhia te raupapatanga mahi

Te tūhonotanga

- Kohia āu tuhinga mō te tūhonotanga i te mahere
- Tuhia te tūhonotanga

I whai a Taarewa i tēnei ara hei tuhituhi i tāna paki tūhono mō tōna hononga-ā-whenua ki Te Uru o Kakite. Tirohia ngā whārangi e whai ake nei.

Te Paki Tūhono

He pai ki a Taarewa te whakarongo ki te paki e pā ana
ki tōna whānautanga mai me te tanumanga o tana whenua
ki Te Uru o Kakite.

Neke atu i te manorau ngā wā kua rangona
e Taarewa tēnei paki. E taea ana te kī kua
noho pūmau te paki ki a ia.

He hiahia nōna ki te tuhituhi i te paki nei kia mārama pai
ai tōna whānau ki tōna hononga ki te rākau kōwhai e tipu
ana ki runga ake i tana whenua ki Te Uru o Kakite.

Te Horopaki

Ko te mahi tuatahi mā te kaituhi, ko te whakaaro ki te horopaki o tāna tuhinga.

Ka whakautu ia i ēnei pātai:

1. He aha te pūtake o te tuhinga?
2. Mā wai te tuhinga?
3. He aha te momo tuhinga?
4. He aha tētahi tapanga mō te tuhinga?

Tirohia ngā whakautu a Taarewa ki ngā pātai mō te horopaki o te tuhinga. Ka whiriwhiri ia i tētahi tapanga kia hāngai pū ōna whakaaro ki tāna kaupapa. Ka taea e ia te tīni mēnā he whakaaro atu anō ka puta mai.

1. Te pūtake:	He whakamārama i te tūhonotanga ki te rākau kōwhai me te whenua i Te Uru o Kakite.
2. Ngā kaipānuī:	Tōku whānau
3. Te momo tuhinga:	He paki tūhono
4. Te tapanga:	Te Rākau Kōwhai

Te Anga o te Paki

Ka huri i nāianeī a Taarewa ki te whakarite
i te anga o tāna tuhinga ki te mahere.
Ka whakautu ia i ngā pātai kei ia wāhanga,
ā, ka tuhi hei tuhinga tīpoka.

Te Tapanga: *Te Rākau Kōwhai*

Te Mahi: *Ko te mahi nui ko te tanu i taku whenua me te whakatō rākau ki runga ake kia noho pūmau taku hononga ki te whenua ki Te Uru o Kakite*

Te Tūhonotanga

He aha te āhuetanga i puta mai i te mahi, e taea ai te hono atu ki te tipuna, waka, whenua rānei?

Nā te tanumanga o taku whenua, me te whakatōnga o te rākau kōwhai ki te puke, ki Te Uru o Kakite, ka hono pūmau ki tēnei whenua ā ngā tau ka heke.

Te Whakatakinga

1. I nahea te mahi i mahia ai?

Kotahi rā i muri mai i tōku whānautanga mai

2. Ko wai ngā kiripuaki?

Ahau me ōku mātua

3. Ka whakaaturia ngā hononga ki a wai, ki hea rānei?

Ki te rākau kōwhai, ki Te Uru o Kakite

Te Raupapatanga Mahi

1. I pēhea te mahi i tīmata ai?

Nō muri tata mai i taku whānautanga mai ka whakatauhia e ōku mātua te tanu i taku whenua ki Te Uru o Kakite

2. He aha ngā mahi i whai muri mai?

Ka kotahi rā taku pakeke, ka haere atu a Pāpā i te hohipera, ka tiki atu i te whenua me te rākau kōwhai, ka tere atu ki Te Uru o Kakite me ētahi atu o tōku whānau, ka tanumia te whenua, ka whakatōngia hoki te rākau kōwhai

3. I pēhea te mahi i tau ai?

Ka hoki mai a Pāpā, ka harikoa a Māmā, ka whakatau kia hoki atu i ia tau, i ia tau kia kite atu he pēhea te tipu o te rākau

Kei te whārangi 60 he mahere mā te kaituhi.

Ngā kupu whakaahua

Ka tuhi a Taarewa i ētahi kupu hei whakaahua i te āhua o ngā kiripuaki me te wāhi i tū ai te mahi. Tāpiri atu, ka tuhi hoki ia i ētahi kupu e hāngai pū ana ki ētahi o ngā tū āhuatanga o te paki.

Ngā kupu whakaahua

Ngā kiripuaki

Ahau

- *te pēpi i whānau mai*
- *kōtiro*
- *he uri nō te Wairarapa*

Ōku mātua

Te wāhi

- *he pūtake puke*
- *rākau kōwhai*
- *Te Uru o Kakite, kei te Wairarapa*

Ngā kupu hāngai ki te paki tūhono

- *tini*
- *whenua*
- *karangarua*
- *kōwhiringa rākau*
- *whakatōnga*
- *tanu/tanumia/tanumanga*

Kei te whārangi 61 he mahere mā te kaituhi.

Te Whakatakinga

Ka huri a Taarewa i nāiane i te whakarite i te whakatakinga o tāna tuhinga. Ka hoki anō ia ki āna tuhinga tīpoka mō tēnei wāhanga, kātahi ka tuhi ia hei rerenga tuhituhi mō te whakatakinga.

Te Whakatakinga

1. I nahea te mahi i mahia ai?

Kotahi rā i muri mai i tōku whānautanga mai

2. Ko wai ngā kiripuaki?

Ahau me ōku mātua

3. Ka whakaaturia ngā hononga ki a wai, ki hea rānei?

Ki te rākau kōwhai, ki Te Uru o Kakite

Ka whakaaturia te hononga ki a wai, ki hea rānei?

Kei tōku whenua kāinga, kei te maru o ngā rākau taketake, i te pūtake o tētahi puke ki Te Uru o Kakite, tētahi rākau kōwhai e tipu ana. Kua tekau tau te rākau nei e tipu ana, ā, kua toru ōna puāwaitanga. Kia hoki anō ki te rā i mua i tōna whakatōnga atu ki te whenua, ka mōhio tātou i tōna hononga ki ahau.

Kiripuaki

I nahea te mahi i mahia ai?

Te Raupapatanga Mahi

Ka huri a Taarewa i nāiane i ki te raupapatanga mahi o tāna tuhinga. Ka hoki anō ia ki āna tuhinga tipoka mō tēnei wāhanga, kātahi ka whakawhānuhia ngā tuhinga, ka whakaraupapahia hoki ki te mahere ripo.

Te Raupapatanga Mahi

1. I pēhea te mahi i timata ai?

Nō muri tata mai i taku whānautanga mai ka whakatauhia e ōku mātua te tanu i taku whenua ki Te Uru o Kakite

2. He aha ngā mahi i whai muri mai?

Ka kotahi rā taku pakeke, ka haere atu a Pāpā i te hohipera, ka tiki atu i te whenua me te rākau kōwhai, ka tere atu ki Te Uru o Kakite me ētahi atu o tōku whānau, ka tanumia te whenua, ka whakatōngia hoki te rākau kōwhai

3. I pēhea te mahi i tau ai?

Ka hoki mai a Pāpā, ka harikoa a Māmā, ka whakatau kia hoki atu i ia tau, i ia tau kia kite atu he pēhea te tipu o te rākau

I pēhea te mahi i timata ai?

I whānau mai au i te atātū o tētahi rā i te marama o Poutū-te-rangi. Ko taku whenua ka tanumia ki tētahi papa kāinga o tōku māmā.

Kua mea mai ōku mātua i taetae mai te tini ki te mihi mai ki ahau, arā, ko tōku whānau, ō rāua hoa, me te maha hoki o ngā nēhi.

Ka kotahi rā taku pakeke, ka hoki mai a Pāpā ki te hohipera me tāna ki a māua ko Māmā, “Kua haere atu mātou ki te whakatō i te whenua o Pēpi i nāiane.”

“Haere pai atu, hoki pai mai,” te kōrero a Māmā ki a Pāpā mā, “mā te whenua te rākau e tipu pai ai, nō reira kia pai hoki ngā mahi whakatō.”

Ka haere atu rātou ko Pāpā ki Te Uru o Kakite.

Ka hoki mai a Pāpā mā ki te hohipera. “Kua ea ki te taha ki te whenua,” tāna i mea mai.

Ka harikoa a Māmā, ka mea atu ka hoki atu mātou ia tau, ia tau kia kite atu he pēhea te tipu o te rākau kōwhai.

He aha ngā mahi i whai muri mai?

I pēhea te mahi i tau ai?

Kei te whārangi 62 he mahere mā te kaituhi.

Tuhia te raupapatanga mahi

Ka tuhi a Taarewa i ngā kōwae e ono mō te raupapatanga mahi: tētahi mō te tīmatanga o te mahi, e toru mō ngā mahi i whai muri mai, e rua mō te whakataunga o te mahi.

Te tīmatanga o te mahi

I whānau mai au i te atatū o tētahi rā i te marama o Poutū-te-rangi. Ka puta au, ka mōhio ōku mātua he kōtiro tā rāua. Ka whakatauhia e ōku mātua kia tanumia taku whenua ki te puke o tētahi papa kāinga o ngā tipuna o tōku māmā. Ko tērā kāinga hoki te wāhi kua tanumia ai ngā whenua o ētahi o aku karangarua.

Ngā mahi i whai muri mai

Kua mea mai ōku mātua i taetae mai te tini ki te mihi mai ki ahau, arā, ko tōku whānau, ō rāua hoa, me te maha hoki o ngā nēhi. Ko tā Māmā, ka kotahi rā taku pakeke, ka hoki mai a Pāpā ki te hohipera me tana mea mai, “Kua haere atu mātou ki te tanu i te whenua o Pēpi, me te whakatō i tōna rākau i nāianei.” Ko tā māmā, he tino nui tōna hiahia ki te haere hoki, heoi, he mōhio nōna me noho mai māua ki Te Papa-i-oea kia tiaki pai māua i a māua.

“Haere pai atu, hoki pai mai,” te kōrero a Māmā ki a Pāpā mā, “mā te whenua te rākau e tipu pai ai, nō reira kia pai hoki ngā mahi whakatō.” Ko te rākau e kōrerotia nei, ko tērā i whiriwhiria kētia e ōku mātua i mua tonu i taku whānautanga mai, arā, he rākau kōwhai.

E rua ngā tikanga i pērā ai te kōwhiringa o te tū rākau. Tuatahi, he rākau taketake nō Aotearoa, kia whānui ake te tipu o ngā rākau pēnei i te puke nei. Tuarua, he kaha nō te manu tūi te wai o ngā hua o te rākau kōwhai te inu, ā, he hiringa nui tō te tūi mō tōku pāpā.

Te whakataunga o te mahi

Ka tō te rā, ka hoki mai a Pāpā mā ki te hohipera. “Kua ea ki te taha ki te whenua,” tāna i mea mai.

Ka harikoa a Māmā i tērā, kātahi ka mea atu, “Ka hoki anō tātou ia tau, ia tau kia kite atu he pēhea tōna tipu.”

Te Tūhonotanga

Ka huri i nāianeī a Taarewa ki te tuhi i te tūhonotanga.
Ka hoki anō ia ki āna tuhinga tīpoka mō tēnei wāhanga,
kātahi ka tuhi ia hei rerenga tuhituhi mō te tūhonotanga.
Ka āta whakaaro hoki a Taarewa ki te pūtake o te paki
tūhono hei tuhi i tāna tūhonotanga.

Te Tūhonotanga

He aha te āhuetanga i puta mai i te mahi, e taea ai te hono atu ki te tīpuna, waka, whenua rānei?

Nā te tanumanga o taku whenua, me te whakatōnga o te rākau kōwhai ki te puke, ki Te Uru o Kakite, ka hono pūmau ki tēnei whenua ā ngā tau ka heke.

Nā te tanumanga o taku whenua, me te whakatōnga o te rākau kōwhai ki te puke, ki Te Uru o Kakite, ka noho pūmau taku hononga ki tērā rākau, ki tērā whenua, ā, ā tōna wā, he hononga pūmau hoki mō aku tamariki mokopuna.

Te Paki Tūhono a Taarewa

Tirohia ngā wāhanga katoa
o te paki tūhono a Taarewa.

Te Rākau Kōwhai

Kei tōku whenua kāinga, kei te maru o ngā rākau taketake i te pūtake o tētahi puke ki Te Uru o Kakite, tētahi rākau kōwhai e tipu ana. Kua tekau tau te rākau nei e tipu ana, ā, kua toru ōna puāwaitanga. Kia hoki anō ki te rā i mua i tōna whakatōnga atu ki te whenua, ka mōhio tātou i tōna hononga ki ahau.

I whānau mai au i te atatū o tētahi rā i te marama o Poutū-te-rangi. Ka puta au, ka mōhio ōku mātua he kōtiro tā rāua. Ka whakatauhia e ōku mātua kia tanumia taku whenua ki te puke o tētahi papa kāinga o ngā tīpuna o tōku māmā. Ko tērā kāinga hoki te wāhi kua tanumia ai ngā whenua o ētahi o aku karangarua.

Kua mea mai ōku mātua i taetae mai te tini ki te mihi mai ki ahau, arā, ko tōku whānau, ō rāua hoa, me te maha hoki o ngā nēhi. Ko tā Māmā, ka kotahi rā taku pakeke, ka hoki mai a Pāpā ki te hohipera me tana mea mai, “Kua haere atu mātou ki te tanu i te whenua o Pēpi, me te whakatō i tōna rākau i nāianeī.” Ko tā māmā, he tino nui tōna hiahia ki te haere hoki, heoi, he mōhio nōna me noho mai māua ki Te Papa-i-oea kia tiaki pai māua i a māua.

“Haere pai atu, hoki pai mai,” te kōrero a Māmā ki a Pāpā mā, “mā te whenua te rākau e tipu pai ai, nō reira kia pai hoki ngā mahi whakatō.” Ko te rākau e kōrerotia nei, ko tērā i whiriwhiria kētia e ōku mātua i mua tonu i taku whānautanga mai, arā, he rākau kōwhai.

E rua ngā tikanga i pērā ai te kōwhiringa o te tū rākau. Tuatahi, he rākau taketake nō Aotearoa, kia whānui ake te tipu o ngā rākau pēnei i te puke nei. Tuarua, he kaha nō te manu tūi te wai o ngā hua o te rākau kōwhai te inu, ā, he hiringa nui tō te tūi mō tōku pāpā.

Ka tō te rā, ka hoki mai a Pāpā mā ki te hohipera. “Kua ea ki te taha ki te whenua,” tāna i mea mai.

Ka harikoa a Māmā i tērā, kātahi ka mea atu, “Ka hoki anō tātou ia tau, ia tau kia kite atu he pēhea tōna tipu.”

Nā te tanumanga o taku whenua, me te whakatōnga o te rākau kōwhai ki te puke, ki Te Uru o Kakite, ka noho pūmau taku hononga ki tērā rākau, ki tērā whenua, ā, ā tōna wā, he hononga pūmau hoki mō aku tamariki mokopuna.

He Mahere Ārahi i te Tuhituhi

Ngā Pātai Ārahi mō te Whakapapa

Ngā pātai

Ngā whakautu

1. He aha te pūtake o te tuhinga?

2. Mā wai te tuhinga?

3. He aha tētahi tapanga mō te tuhinga?

4. Ka whakaaturia ngā hononga ki a wai?

5. He aha ngā āhuatanga o ngā tāngata
ka whakaaturia?

Ngā Pātai Ārahi mō te Pepeha

Ngā pātai

Ngā whakautu

1. He aha te pūtake o te tuhinga?

2. Mā wai te tuhinga?

3. He aha tētahi tapanga mō te tuhinga?

4. Ka whakaaturia ngā hononga ki a wai,
ki hea rānei?

5. He aha ngā āhuratanga ka whakaaturia?

Te Anga o te Paki Tūhono

Te Tapanga:

Te Mahi:

Te Tūhonotanga

He aha te āhuetanga i puta mai i te mahi, e taea ai te hono atu ki te tīpuna, waka, whenua rānei?

Te Whakatakinga

1. I nahea te mahi i mahia ai?
2. Ko wai ngā kiripuaki?
3. Ka whataaturia ngā hononga ki a wai, ki hea rānei?

Te Raupapatanga Mahi

1. I pēhea te mahi i tīmata ai?
2. He aha ngā mahi i whai muri mai?
3. I pēhea te mahi i tau ai?

Ngā Kupu Whakaahua me ngā Kupu Hāngai ki te Paki Tūhono

Ngā kupu
whakaahua

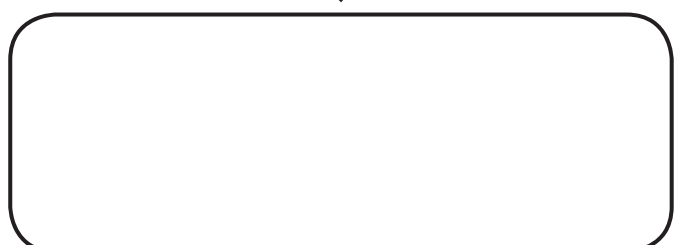
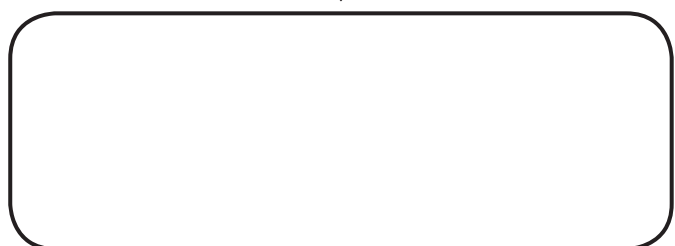
Ngā kiripuaki

Te wāhi

Ngā kupu hāngai ki te paki tūhono

Te Raupapatanga Mahi mō te Paki Tūhono

I pēhea te mahi i tīmata ai? →

I pēhea te mahi i tau ai? →

He aha ngā mahi i whai muri mai?

Ngā Tauira Tuhinga

Ngā Kāwai Hekenga

Ko Pō Uriuri te rangatira,
Ko Pō Tangotango tana tama.

Ka moe a Pō Tangotango i a Mahina,
Ka puta he tamāhine, ko Te Atarau.

Ka moe a Te Atarau i a Kerekere,
Ka puta he tamāhine, ko Te Takiritanga.

Ka moe a Te Takiritanga i a Kōkiri,
Ka puta he tamāhine, ko Mārama.

Nei rā te whakapapa o ngā mātua,
O ngā tīpuna, o ngā kāwai rangatira
Heke iho mai ki tēnei e noho nei.

Ngā Pakitara o te Whare

Ka moe a Taumata i a Tangiwai,
Ka puta rā ko Iraia,
Ai, ko Iraia ihiihi, Iraia ikeike e.

Ka moe a Iraia i a Hine,
Ka puta rā ko Māia,
Ai, ko Māia mātāmuri, Māia matatau e.

Ka moe a Māia i a Hōhepa,
Ka puta rā ko Hana,
Ai, ko Hana hihiri, Hana hihiko e.

Ka moe a Hana i a Wairau,
Ka puta rā ko Te Atakura,
Nei rā te pou-ā-ngakau e,
Ai, ko te mokopuna o te whare...hei!

He whare tū oranga,
He whare tū wairua,
He whare tū te ihiihi e!

Nā Toi rāua ko Pōtiki te whenua, Nā Tūhoe te mana me te rangatiratanga

Ka moe a Te Maunga i a Hinepūkohurangi,
Ka puta ko Ngā Pōtiki.

Ka tau mai a Toi-kai-rākau,
Ka moea ngā uri o Ngā Pōtiki,
Ka puta ko Toroa, te kaihautū o te waka Mataatua.

Ka puta ko Wairaka, he wahine, he rangatira,
Tamatea-ki-te-huatahi ka moe i a Paewhiti,
Ka puta ko Tūhoe Pōtiki.

Ka puta ko Ngā Tamariki o te Kohu,
Ko Ngāi Tūhoe e...!

Ka Rarapa ko Aku Kanoahi

Te tipuna waka
E heke nei, ko Tākitimu.

Ngā pae maunga
E karapoti nei, ko Aorangi.

Te karu o te ika
E kekekeko mai ana, ko Wairarapa Moana.

Ngā uri whakatipu
E tiaki nei i te mana whenua, ko Ngāti Kahungunu.

Te hapū e pīkau nei
I te oranga tonutanga o te reo, ko Ngāti Hinewaka.

Ngā rarā tōtara
E tiaki nei i ngā tāngata o te hapū, ko Kohunui Marae.

Whano, whano, hara mai te toki ko Te Āwhiorangi,
Haumi e, hui e, tāiki e!

E Paoa

E rere taku poi, e rere rā
Ki te tipuna o Te Tairāwhiti
Nāna te haumi i rapu
I runga i te maunga.
Nā, kua tapaina te maunga
Ko Maungahaumi e.

E rere taku poi, e rere rā
Ki te tipuna o Mangatu
Nāna te awa i mimi
I runga i te maunga.
Nā, kua tapaina te awa
Ko Waipaoa e.

E rere taku poi, e rere rā,
Mauria mai ngā rongō o ngā tīpuna.

Paoa Whenua!
Paoa Awa!
Paoa Tangata e!

Te Tihi o Tairahia

Hāngai te titiro ki te tihi o Tairahia,
He toka āhuru, he maunga ikeike,
He maunga tapu e!

Kai ōna rekereke e rere nei,
Ko Ōhinemataroa,
Ko te wai kaukau o ngā tīpuna,
Te pātaka kai, auē!

Whātoro mai nā ngā maihi
O Otenuku, o Kourakino,
Kia haoa mai ngā uri, ngā mata,
Ngā kaihoe o te waka tapu,
Ko Mataatua e!

Ngāti Koura, hai!
Ngāi Tūhoe, hai!
Ngā Tamariki o te Kohu, hai!

Te Rākau Kōwhai

Kei tōku whenua kāinga, kei te maru o ngā rākau taketake i te pūtake o tētahi puke ki Te Uru o Kakite, tētahi rākau kōwhai e tipu ana. Kua tekau tau te rākau nei e tipu ana, ā, kua toru ōna puāwaitanga. Kia hoki anō ki te rā i mua i tōna whakatōnga atu ki te whenua, ka mōhio tātou i tōna hononga ki ahau.

I whānau mai au i te atatū o tētahi rā i te marama o Poutū-te-rangi. Ka puta au, ka mōhio ōku mātua he kōtiro tā rāua. Ka whakatauhia e ōku mātua kia tanumia taku whenua ki te puke o tētahi papa kāinga o ngā tīpuna o tōku māmā. Ko tērā kāinga hoki te wāhi kua tanumia ai ngā whenua o ētahi o aku karangarua.

Kua mea mai ōku mātua i taetae mai te tini ki te mihi mai ki ahau, arā, ko tōku whānau, ō rāua hoa, me te maha hoki o ngā nēhi. Ko tā Māmā, ka kotahi rā taku pakeke, ka hoki mai a Pāpā ki te hohipera me tana mea mai, “Kua haere atu mātou ki te tanu i te whenua o Pēpi, me te whakatō i tōna rākau i nāianeī.” Ko tā māmā, he tino nui tōna hiahia ki te haere hoki, heoi, he mōhio nōna me noho mai māua ki Te Papa-i-oea kia tiaki pai māua i a māua.

“Haere pai atu, hoki pai mai,” te kōrero a Māmā ki a Pāpā mā, “mā te whenua te rākau e tipu pai ai, nō reira kia pai hoki ngā mahi whakatō.” Ko te rākau e kōrerotia nei, ko tērā i whiriwhiria kētia e ōku mātua i mua tonu i taku whānautanga mai, arā, he rākau kōwhai.

E rua ngā tikanga i pērā ai te kōwhiringa o te tū rākau. Tuatahi, he rākau taketake nō Aotearoa, kia whānui ake te tipu o ngā rākau pēnei i te puke nei. Tuarua, he kaha nō te manu tūi te wai o ngā hua o te rākau kōwhai te inu, ā, he hiringa nui tō te tūi mō tōku pāpā.

Ka tō te rā, ka hoki mai a Pāpā mā ki te hohipera. “Kua ea ki te taha ki te whenua,” tāna i mea mai.

Ka harikoa a Māmā i tērā, kātahi ka mea atu, “Ka hoki anō tātou ia tau, ia tau kia kite atu he pēhea tōna tipu.”

Nā te tanumanga o taku whenua, me te whakatōnga o te rākau kōwhai ki te puke, ki Te Uru o Kakite, ka noho pūmau taku hononga ki tērā rākau, ki tērā whenua, ā, ā tōna wā, he hononga pūmau hoki mō aku tamariki mokopuna.

Te Kuputaka

āhuru	Ko te mea āhuru he mea e mahana ana, ā, e pai ana hei wāhi noho.*
hāngai	Ko te hāngai he mea kei te noho kanohi ki te kanohi.*
hao(a)	Ki te hao koe i te ika, ka hopukina ki roto i te kupenga.*
haumi	Ko te haumi tētahi wāhanga ki mua i te waka.
ikeike	Ko te mea ikeike he mea tū teitei.*
kaihautū	Ko te kaihautū te tangata ka whakahaere, ka ārahi hoki i te waka, i te rōpū tāngata, i tētahi mahi rānei.*
maihi	Ko te maihi he kōpapa i mua, i runga o te whare.
pou-ā-ngākau	Ko te pou-ā-ngākau te pū o te aroha.
rekereke	Ko te rekereke te wāhanga o raro o muri o te waewae.*
rongo	Ko te mea rongo he mea hei whakatau i te tangata.
tanu	Ka tanu, ka nehu i te tūpāpaku ki te whenua. Ka pērā hoki te whenua o te pēpi kātahi anō ka whānau mai. tanumia, tanumanga
tapa	Ki te tapa koe i tētahi mea, ka hoatu ingoa koe ki taua mea.*
tuhinga tipoka	Ko ngā tuhinga poto hei whakawhāiti i ngā whakaaro, i ngā mātauranga rānei.
whātoro	Ki te whātoro atu koe i tētahi mea, ka panaia whakamua, ka whakamahia rānei kia roa ake.*

*Te Tāhuhu o te Mātauranga. (2006). *Tirohia Kimihia: He Kete Wherawhera*. Te Whanganui-a-Tara: Huia Te Manu Tuku Kōrero.

Ngā Tohutoro

- Biggs, B. (1990). *Me ako taatou i te reo Māori. He Whakamaaramatanga moo ngaa mahi ako i te Reo Māori*. He mahi whakamāori nā Cleve Barlow. Auckland: Billy King Holdings.
- Derewianka, B. (1991). *Exploring How Texts Work*. Rozelle, N.S.W.: Primary English Teaching Association.
- Education Department of Western Australia. (1997). *Writing Resource Book: First Steps*. Melbourne: Rigby Heinemann.
- Harlow, R. (2004). *A Māori Reference Grammar*. Auckland: Pearson Education.
- Joseph, D. (2004). *Te kohinga pukapuka – Te Kōrari*. Wellington: H.A.N.A Limited.
- Joseph, D. (2006, June). *He Momo Kōrero Māori, He Momo Tuhinga, He Nuka Reo: Māori Text Types, Genre and Literary Devices*. Report for the Ministry of Education Māori Language Education Team. Palmerston North: Te Pūtahi-a-Toi.
- Māori Language Commission Te Taura Whiri i te Reo Māori. (1996). *Te Matatiki: Contemporary Māori Words*. Auckland: Oxford University Press.
- Māori Language Commission Te Taura Whiri i te Reo Māori. *Orthographic Conventions*. I tangohia i te 29/11/05, mai i http://www.tetaurawhiri.govt.nz_english/pub_e/conventions2.shtml.
- Mead, H. M., rāua ko Grove, N. (2001). *Ngā Pēpeha a ngā Tipuna*. Wellington: Victoria University Press.
- Ngata, H. M. (1993). *English-Māori Dictionary*. Te Whanganui-a-Tara: Te Pou Taki Kōrero.
- Orbell, M. (2003). *Birds of Aotearoa: A Natural and Cultural History*. Auckland: Reed Publishing.
- Riley, M. (2001). *Māori Bird Lore: An Introduction*. Paraparaumu: Viking Sevensseas NZ Ltd.
- Ryan, P. M. (2001). *The Reed Dictionary of Modern Māori*. Second edition. New Zealand: Reed Publishing.
- Te Tāhuhu o te Mātauranga. (1996). *Te Reo Māori i roto i te Marautanga o Aotearoa*. Te Whanganui-a-Tara: Te Pou Taki Kōrero.
- Te Tāhuhu o te Mātauranga. (2006). *Tirohia Kimihia: He Kete Wherawhera*. Te Whanganui-a-Tara: Huia Te Manu Tuku Kōrero.
- Williams, H. W. (1975). *A Dictionary of the Māori Language*. Seventh edition. Wellington: Government Printer.

Te Matapaki

Mā te matapaki, ka whanake
ngā pūkenga tuhituhi.

Ngā Mātāpono me ngā Pūtake Whānui mō te Matapaki

E whā ngā mātāpono hei ārahi i te kaituhi me ngā tāngata āwhina ki te matapaki i āna tuhinga:

- Whakarongo ki te kaituhi.
- Ākina, tautokohia te kaituhi.
- Arahina te kaituhi ki te ara e tika ana mōna.
- E tika ana kia whai wāhi ngā tāngata āwhina ki te āwhina i te kaituhi, kaua te tuhinga.

E whā ngā pūtake whānui o te matapaki:

- Hei akiaki i te kaituhi kia whakaaturia ōna mōhiotanga kē, hei whai māramatanga hoki mō ngā mahi kei mua i a ia.
- Kia rangona e te kaituhi ngā whakawhitinga kōrero a tangata kē, kia mōhio ai ia i ngā mea kāore anō kia mau i a rātou.
- Hei āwhina i te kaituhi kia mārāma ia ki ngā āhuatanga tuhituhi kua tutuki i a ia i tāna tuhinga.
- Kia whakamōhio atu te kaituhi i ōna mōhiotanga ki te kaiako, mā tēnā te kaiako ka āwhina i a ia kia mau ngā momo rautaki tuhituhi e tika ana.

I te tuatahi, whakatauria te aronga, te huarahi me te momo matapaki.

Ngā Huarahi Matapaki

Ko ēnei ētahi o ngā huarahi pai mō te matapaki i te tuhinga:

- Takitahi
- Takirua me tētahi hoa
- Takirua me te kaiako
- Takitini

Ngā Momo Matapaki

He whakamārama i ngā pūtake o ngā momo matapaki

Matapaki mō te Kaupapa

E hāngai ana tēnei matapaki ki ngā mātauranga e hiahia ana te kaituhi kia mau i te kaupānui. Hei tauira, i te tuhinga takenga pūtaiao ka tuhi pea te kaituhi mō te take i pērā ai tētahi tū āhuatanga.

Ngā Pātai Ārahi

Ētahi pātai hei ārahi i ngā momo matapaki

- He aha te pūtake o te tuhinga?
- Mā wai te tuhinga?
- He aha tētahi tapanga mō te tuhinga?
- He aha ōu whakaaro matua mō te tuhinga?
- He aha ngā whakaaro ka tautoko i ōu whakaaro matua?
- Whakamāramatia mai ōu whakaaro.
- He mōhiotanga anō me rapu?
- He pātai atu anō āu mō te tuhinga?

Matapaki mō te Momo Tuhinga

E hāngai ana tēnei matapaki ki te momo tuhinga e tika ana mō ngā mātauranga ka whakaaturia. Hei tauira, i te tuhinga taki whaiaro ka ahu mai te hiahia i te kaituhi ki te tuhi mō tētahi wheako whaiaro ōna, ā, ka raupapahia tērā wheako i te taki.

- He aha te momo tuhinga e tika ana?
- He aha te tino take o tāu tuhinga e hiahia ana koe kia mau i te kaipānui?
- Kua whakaritea ngā whakaaro matua me ngā whakaaro tautoko?
- He tika rānei te raupapatanga o ngā mahi?
- Kua whai whakaaro ki ngā mātauranga katoa e tika ana mō te tuhinga?
- Ka aha i nāianei?

Matapaki mō ngā Momo Rautaki Tuhituhi

E hāngai ana tēnei matapaki ki ngā rautaki tuhituhi kua whakamahia e te kaituhi i a ia e tuhituhi ana, ā, nā te aha hoki i pērā ai. Ko te pūtake o tēnei matapaki ko te āwhina i te kaituhi ki te tāutu i ngā rautaki kua whakamahia kē e ia, ki te whakawhanake hoki i tāna āheinga ki te whakamahi i ētahi atu rautaki tuhituhi.

- He aha ngā rautaki tuhituhi i whakamahia e koe ki te timata i tāu tuhinga?
- He aha ētahi raruraru i puta i a koe e tuhi ana? I ahatia ērā raruraru e koe kia oti pai ai te mahi tuhituhi? He aha māku hei āwhina i a koe?
- I pēhea tāu kōwhiringa pūtake mō tāu tuhinga?
- I muri mai i te kōwhiringa pūtake i ngāwari noa iho te kimi whakaaro hei tautoko i taua pūtake?
- Kua rerekē pēhea nei āu rautaki tuhituhi?
- Kua kite au i ētahi kupu/rerenga kua whakarerekētia e koe. I pēhea tāu whakatau kia pērā ai te whakarerekē?

Matapaki mō te Arotake Tuhinga

He matapaki tēnei hei āwhina i te kaituhi ki te pānui i āna ake tuhinga mai i te tirohanga o te hunga pānui. Ka tuku pātai te kaituhi ki a ia anō mō te māramatanga, te painga me te tutukitanga o ana tuhinga ki te kaipānui.

- He aha ōu whakaaro mō te tuhinga?
- He kupu pai ake i ērā kua whakamahia? He kupu pai ake kia mau ai i te kaipānui te pānga/iho o te tuhinga?
- Kua tuhia katoatia ngā mātauranga e hiahia ana koe kia mau i te kaipānui?
- E tika ana te reo kua whakamahia i te tuhinga kia pai ai te kawenga o ngā whakaaro?
- He pai te raupapatanga o ōu whakaaro?
- Me whai āwhina te kaipānui kia mārāma pai ai ia ki āu tuhinga?

Matapaki mō te Whakatika Tuhinga

E hāngai ana tēnei matapaki ki ngā āhuatanga kua whakatikaina kē e te kaituhi, ki te whakatika hoki i ngā tikanga tuhituhi pēnei me te tātaki kupu, te kārawarawatanga me te takotoranga o ngā kupu.

- E tika ana te ia o te tuhinga?
- E tika ana te noho o ngā tohutō?
- He tika te whakatakotoranga o ngā rerenga tuhituhi?
- Kua tuhia e koe ngā kārawarawatanga i ngā wā, i ngā wāhi hoki e tika ana?
- Ko tēnei te tino kōunga o āu mahi tuhituhi?
- Kua tutuki i a koe tētahi o āu whāinga ako? Ka aro tāua ki ēhea o ngā whāinga ako i nāianei?

Matapaki mō te Whakaputa Tuhinga

E hāngai ana tēnei matapaki ki ngā momo whakatau e tika ana mō te whakaputa, arā, te tā tuhinga. Hei tauira, mā tēnei matapaki ka whakatauria mehemea ka tuhituhi mā te ringa, mā te rorohiko rānei me te whiriwhiri i ngā pikitia e tika ana mō te tuhinga.

- He aha te momo hanga o te tuhinga kua tā – he mahere, he pukapuka, he aha rānei?
- He aha tētahi ara kia tutuki pai ai te tā i te tuhinga?
- Ka tuhituhi koe mā te ringa, mā te rorohiko rānei?
- Mā wai e tā – māu, mā te kaiako, mā tētahi kaiāwhina rānei?
- He aha ētahi pikitia e pai ana?
- Ka meatia he pikitia kua tuhia ā-ringa, ā-rorohiko, he whakaahua rānei?

Te Tukanga Tuhituhi

Me toro te kaituhi ki mua, ki muri ki ngā wāhanga katoa kia pai ai te takoto o te tuhinga.

Te Whakarite Te whakatau, te whakarite whakaaro

- Tāutuhia te pūtake me ngā kaipānui
- Whakatauria te momo tuhinga
- Whiriwhiria tētahi tapanga kia hāngai pū ōu whakaaro ki te kaupapa
- Kohia ōu whakaaro
- Rapuhia te mātauranga
- Whakaritea ngā whakaaro matua me ngā whakaaro tautoko mō ngā wāhanga o te tuhinga

Te Whakatakoto Te waihanga tuhinga tuatahi

- Raupapahia ōu whakaaro me ngā mātauranga
- Waihangatia tāu tuhinga kia kitea te hononga o ngā whakaaro matua me ngā whakaaro tautoko
- I a koe e tuhi ana, me whakaaro hoki ki ētahi pātai e pā ana ki te pūtake o te tuhinga me ōna pānga

Te Whakamārama Te arotake, te whakamārama ake

- Pānuihia, ā, arotakengia ōu whakaaro me ngā mātauranga
- Toro atu ki tētahi/ētahi atu kia whai whakaaro arotake mai ki āu tuhinga, ā, whakamanahia ngā kōrero āwhina a te kaiarotake
- Pānuihia anō āu tuhinga kia arotakengia te pānga o te tuhinga ki te kaipānui
- Arotakengia ō tuhinga mā ēnei ara:
 - tīnīhia te raupapatanga o ngā whakaaro, o ngā kupu rānei
 - tīnīhia ngā kupu, ngā rerenga tuhituhi rānei kia pai ake te takoto o te tuhinga
 - tāpiritia atu he mātauranga anō

Te Whakatika Te whakatikatika i te reo

- Pānuihia anō tāu tuhinga
- Whakatikaina te reo o tāu tuhinga – te tātaki tika o ngā kupu, ngā tohutō, te wetewete reo me ngā kārawarawatanga

Te Whakaputa Te tā tuhinga

- Tāngia tāu tuhinga kia ngāwari noa iho te pānui, kia ātaahua hoki te takoto mā te kaipānui

Tuku atu, tuku mai Te tuku atu hei pānuitanga

- Tukuna tāu tuhinga kia pānuihia e tētahi/ētahi atu

He Pātai Ārahi

Mā te kaituhi, mā te kaipānui rānei ngā pātai nei.

- He aha te pūtake o te tuhinga?
- Mā wai te tuhinga?
- He aha te momo tuhinga?
- He aha tētahi tapanga mō te tuhinga?
- Whakamāramatia mai ōu whakaaro.
- He aha ōku/ōu whakaaro matua mō te tuhinga?
- He aha ngā whakaaro ka tautoko i ōku/ōu whakaaro matua?
- He mōhiotanga anō me rapu?

- He aha te tino take o te tuhinga e hiahia ana au/koe kia mau i te kaipānui?
- Kua tika te raupapatanga o ngā whakaaro matua me ngā whakaaro tautoko?
- Kua whai whakaaro ki ngā mātauranga katoa e tika ana mō te tuhinga?

- He aha te ariā matua o te tuhinga?
- Kua tuhia ngā mātauranga katoa e hiahia ana au/koe kia mau i te kaipānui?
- E tika ana te reo kua whakamahia i te tuhinga kia pai ai te kawenga o ngā whakaaro?
- He mārama te kaipānui ki te raupapatanga o ōku/ōu whakaaro?
- He kupu pai ake i ērā kua whakamahia?
- He kupu pai ake kia mau ai i te kaipānui ngā ariā o te tuhinga?
- Me whai āwhina te kaipānui kia mārama pai ai ia ki te tuhinga?

- E tika ana te ia o te tuhinga?
- E tika ana te noho o ngā tohutō?
- He tika te whakatakotoranga o ngā rerenga tuhituhi?
- Kua tuhia e au/koe ngā kārawarawatanga i ngā wā, i ngā wāhi hoki e tika ana?

- He aha tētahi ara kia tutuki pai ai te tā i te tuhinga?
- Ka tuhituhi au/koe mā te ringa, mā te rorohiko rānei?
- He aha ētahi pikitia, hoa hoa rānei e pai ana?

- He aha ki a koe te ariā matua o te tuhinga?
- He pātai āu mā te kaituhi?
- He pai ki a koe te tuhinga? He aha ai?
- E mārama ana koe ki ngā whakaaro o te kaituhi?

